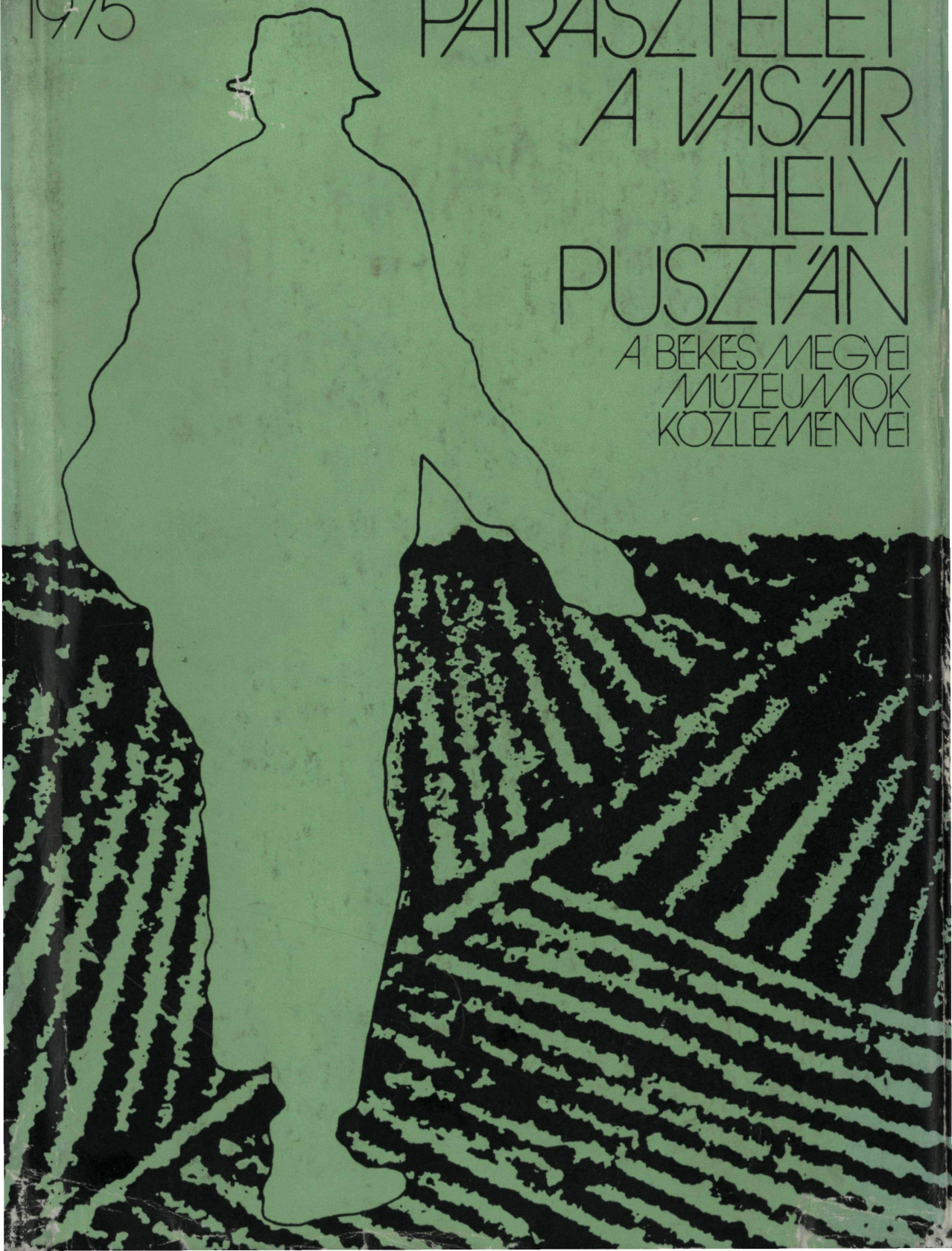

4
1975

NAGY GYULA
PARASZTÉLET
A VÁSÁR
HELYI
PUSZTÁN

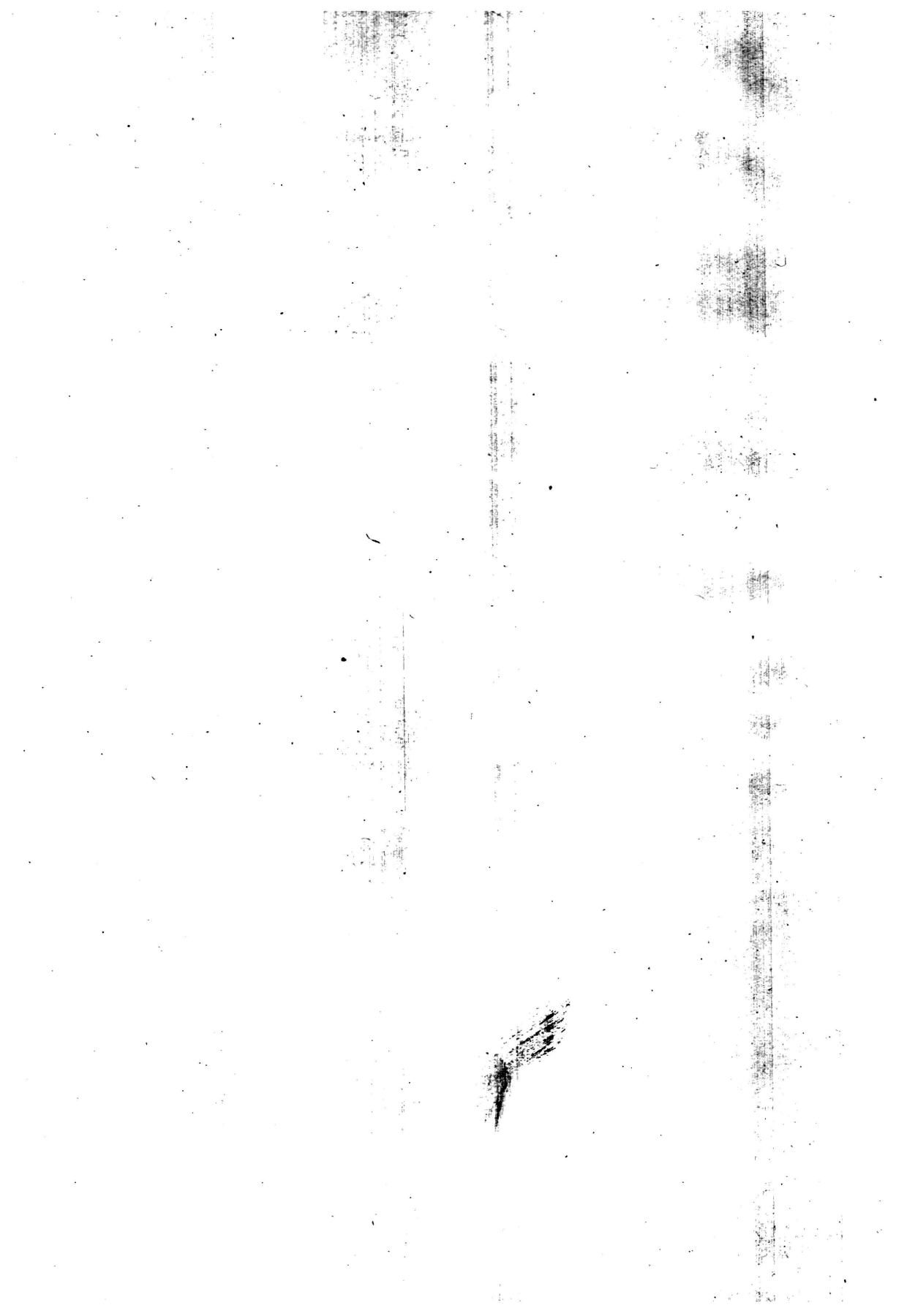
A BÉKÉS MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMENYEI

NAGY Gyula pályája egy tanyai népiskolából indult el, ahol egy kis múzeumot rendezett be. Majd szülővárosa egyik iskolájának múzeális gyűjteményét közgyűjteménnyé szervezte s azt jelenleg is vezeti. Kutatási területe a hagyományos paraszti gazdálkodás a Vásárhelyi-pusztán. Munkájának gyümölcse a „Hagyományos földművelés a Vásárhelyi-pusztán” és a „Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán” c. könyvei, melyek forrásul szolgálnak mind a néprajzosoknak, mind az egyéb szakterület művelőinek. Az említett könyveit e kötet követi, amely a hagyományos paraszti életmód bemutatására törekszik. Tevékenységét figyelemmel kíséri a nemzetközi szakirodalom is, a Zeitschrift für Ethnologie két tanulmányát jelentette meg. Munkásságába szervesen beletartozik az „Orosháza története és néprajza” c. monográfia, valamint múzeuma évkönyveinek szerkesztése is.

NAGY GYULA
PARASZTÉLET
A VÁSÁR
HELYI
PUSZTÁN

NAGY GYULA

PARASZTÉLET
A VÁSÁRHELYI-PUSZTÁN

BÉKÉSCSABA, 1975

A Békés megyei Múzeumok Közleményei
Publications of the Museums of the County Békés

Szerkeszti:

DÉR LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

MORVAY SÁNDOR

A kötet lektora:

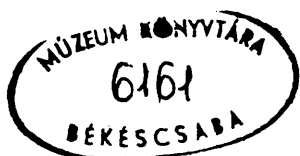
BARABÁS JENŐ

Az egyes fejezetek lektorai:

BENKŐ LORÁND
BODROGKÖZY GYÖRGY
DÓMÓTÓR JÁNOS
GYÖRY DÁNIEL
KÉRI MENYHÉRT
MEGYERI JÁNOS
OLTVAI FERENC
SZABÓ FERENC

Parasztlektorok:

CSIZMADIA IMRE
DANI ANDRÁS
GYÖRGYI LAJOS
JUHÁSZ NAGY VILMOS
KOCZKA PÁL
NÁSZTOR GYÖRGY
PÁL FLÓRIÁN
SÁRKÖZI FERENC
ERDŐS TÓTH SÁNDOR
VARGA FERENC
ÚJJ ISTVÁNNÉ

C 1994

R-1794

A borítólapp és a kötésterv GYÚRÓ ISTVÁN munkája

A MONOGRÁFIA ILLUSZTRÁTORAI

A rajzokat Gyúró István és Szemenyei Bálint készítette. A fényképek Erdős Péter, Fekete Sándor, Hajdú Mihály, Krausz Imre, Murvay Árpád, Nagy Gyula, Sebők István, Somogyi Márton, Sterbetz István, Szabó Sándor és Szentí Tibor munkái. A laborálási munkákat Krausz Imre végezte.

E munka megjelenését a következő intézmények támogatták: a Kulturális Minisztérium Múzeumi Főosztálya, a Békés megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, a hódmezővásárhelyi Városi Tanács V. B., az orosházi Városi Tanács V. B. és Művelődésügyi Osztálya, a kardoskúti Községi Tanács V. B., az orosházi Állami Gazdaság, a Dél-Békés megyei Termelőszövetkezetek Területi Szövetsége, a Hódmezővásárhely—Makó Városi és Járási Termelőszövetkezetek Területi Szövetsége, az orosházi Új Élet Termelőszövetkezet, az orosházi Szabadság Termelőszövetkezet, a kardoskúti Rákóczi Termelőszövetkezet és az orosházi Vas- és Műanyag Ksz.

**A Vásárhelyi-puszta
népének ajánlom**

KÖSZÖNTJÜK AZ OLVASÓT!

Lehet-e még valamit is mondani a vásárhelyi paraszti életről Kiss Lajos „szegényember”-e után? Nagy Gyula pompás könyve megmutatja, hogy lehet. Még sok minden van, amiről „az Atya” — merthogy így hívták barátai gyermekkorra óta a magyar néprajz klasszikusát — nem írt. Kiss Lajos elsősorban a városban levő szegénysor krónikása volt, Nagy Gyula pedig a Pusztáké, a tanyáké. „A szegény ember élete” a foglalatосkodókat, a „gyüvő-mönő” embereket állította elénk, szavukjárásával, mozgásukkal, szorgalmas vagy naplopó voltukban, Nagy Gyula pedig szinte leltári hűséggel írja le a vásárhelyi és orosházi tanyai emberek életét. Nem első ilyen munkája ez, már előbb megbecsülést szerzett neki a Vásárhelyi-pusztai hagyományos földművelésének és állattartásának leírása. Megelevenítő erejű írásait olvasva néha-néha szinte már azt hisszük, mintha magunk is tudnók a pusztai ember napi tennivalóit, de ez csak önámítás, mert hiányzik belőlünk a beidegzés, a tapasztalat ezernyi árnyalata. A könyv minden szavából felénk sugárzó hitelesség olyan, akárcsak a bíróság előtti vallomás, ahol a tanú érzi felelősségét, tudja, hogy minden szava, beszéde minden árnyalata perdöntő lehet. De ki a bírója Nagy Gyulának, hogy annyira és szinte szenttelen pontossággal ragaszkodik az igazsághoz? A bíró maga a vásárhelyi és orosházi magyar nép. Nagy Gyula olyan komolyan vette ezt a felelősséget, hogy könyve fejezeteit el is olvastatta azokkal a parasztemberekkel, akiktől tudását gyűjtötte és megjegyzéseiket, javításait gondosan beledolgozta szövegébe. Természetesen a „tanúk” az öregebb nemzedékből valók, a fiatalabbja ha emlékszik is a régi életre, már csak hallomásból idézi a múltat. Néhány évtized múlva már nem lesz kit megkérdezni Nagy Gyula tapasztalatairól.

De hát akkor mire való ez a sok dolgoz év, évtizedet felemészítő hatalmas gyűjtőmunka? Ki olvassa majd, kinek szolgál tanulságul? Fel is vetették ezt a kérdést munka közben Nagy Gyulának, s vessük fel mi is. Való igaz, hogy paraszti életformánk olyan mérhetetlenül nagy változáson ment keresztül, amire a magyar történelemben még soha nem volt példa. Ez a változás mindent átalakít: az életmódot, a lakást, a nevelést, testet-lelket, a mozdulatokat s majdan a test arányrendjét és a szellemi életet is.

Az eljövendő falusi embernek minden perce más lesz, mint hajdani elődjének, azoknak, akiknek életét Nagy Gyula tárja elénk.

Gép „izzad” immár az ember helyett. A test izmát, inát, porcát, csontját, idegét igénybe vevő mindennapos munkától átveszik a szerepet a gépek. A fizikai erő mozgatása, ügyessége („mert nem nehéz a munka, csak a fogását kell tudni”) lassan átadja a helyét a gépkezelésnek, ezáltal megváltozik a mindennapi élet mozgásrendje. Egy tanulmányt tervezek erről, amelynek „Egy mozdulat halálára” címet adtam. A magvető ember mozgásának eltűnését írom meg. (írhatnám persze a szántóét, kaszálóét, favágóét, aratóét, s Isten tudja, mi mindenféle munkáét, amely mind halódóban van.) Maradván a magvetőnél, leírom azt a bonyolult, igen nagy gyakorlatot kívánó mozdulatot is, amikor a kéz lazán tartott ujjai közül a mag a levegőben először szétterül, majd a barázdákba szóródik. A szórásnak egyenletesnek kell lennie, nem szabad a földön „ablakot”, bevetetlen foltot hagyjon, vagy hogy egyik helyre sok mag essék, a másikon pedig híjával legyen. „Ki mint vet, úgy arat”. Néhány szobrot, remekművet is

bemutatók majd (pl. Meunier, Medgyessy), hiszen ezek őrzik majd a jövő számára a meghalt mozdulat emlékét. A szobrok művészi hitelessége mellett is észrevehető, hogy a szobor alkotói nem tudtak vetni, s így akarva-akaratlan kissé hamis képet őriztek meg a jövődönék. Az egyik például görcsökbe húzódott izmokkal vet, mintha mázsás súlyokkal bajlódnék, a másik kecsesen félrehajta fejét, hogy mozdulata „szebb” legyen. De ezenkívül is még sok mindent összegyűjtök majd e mozdulat „siratására”, tehát végül is olyanféle munkával bíbelődöm, mint Nagy Gyula, aki a puszták múltó életét figyelte. Éppen e találkozás miatt fokozottan érzem a felvetett kérdés erejét: mi értelme van a visszahozhatatlan múltat felidézni? A múlt nem arra való-e, hogy nyomtalanul elműljék? Minek küzdeni a természet e törvénye ellen?

A kérdés tehát komoly s ne elégedjünk meg például a válasszal, hogy egy, népét szerető egykori tanyai tanító két évtizedet áldozott életéből, hogy megtanulja, megmentse mindazt, amit néhány évtized múlva már senki sem fog tudni. A múlt azonban nem adja meg egykönnyen magát. Lehet, hogy évszázadok után senki sem tud majd róla, de mégis mindennap emlékezik reá, úgy hogy saját szavát sem érti. Hogyan? Hogy ezt megértsük, nézzünk további példákat, s egyúttal minden példával mélyebben s mélyebben tanuljuk becsülni Nagy Gyula munkáját.

Vegyük elő családneveinket. Jó ötszáz év óta szolgálnak minket s őrzik — akaratlanul is — múltó idők emlékét. Ma már — legalábbis a fiatalja — nem mindegyik nevet érti s idő teltevel ez az értetlenség még nőni fog — de a nevek maradnak, élnek, s velük él a régmúlt. Ime a földművesélet emlékei a családok neveiben: Eke, Szántó, Kaszás, Arató, Búza, Rozs, Pusztá, Csűrös, Kazal; folytassuk az állattartásra emlékezőkkel: Lovas, Csikós, Bojtár, Juhász, Számadó, Béres, Kanász, Gulyás, Rideg, Fejős, Kocsis; nézzünk szét a faluban: Szekezes, Kerekas, Tarisznyás, Korcsmáros, Dudás, Nádas, Még e rövid tallózás nyomán is meglevenedik előttünk az egész paraszti élet. Még évszázadok múlva is élnek ezek a családnevek, mert az anyakönyvezés gátat vet további nevek burjánzásának s talán sohasem születnek majd olyan „korszerű” nevek, olyan mint Traktoros, Zetoros, Marós stb. A falusi mestereségek is életben maradnak neveikben: Molnár, Kovács, Ács, Asztalos, Szabó, Fazekas, Szijjártó, Nyerges, Lakatos, Mészáros, Kádár, Csizmadia, Bognár, Köteles, Gombkötő s más hasonló családnév öröklődik a kései utódokra, akik ezekkel a nevekkel talán éppen traktorosok vagy állatgondozók, mérnökök, tanárok, üzletemberek, államférfiak, diplomáták, műszerészek, gyári munkások, s nem is gondolnak arra, hogy nevük valamelyik ősiük foglalkozását őrzi. De a Nagy Gyulák — akarva-akaratlan — éppen azt szolgálják, hogy a kései utódok igenis tudják meg, s vallják is öntudatosan, hogy őseik két kezük munkájával keresték mindennapijukat.

Mi még tudjuk, hogy ezek a nevek mit jelentenek, de száz-kétszáz év múltán már kevesen tudják. A feleletet akkor ilyenfajta könyvek adják majd meg, mint a Nagy Gyuláé, Kiss Lajosé, Györffy Istváné, néprajzkutatóinké, nagy íróinké, történészeinké.

Lám addig bizonygattuk, hogy amit Nagy Gyula megírt, a múltó múlté, hogy messze jövődő századokba kalandoztunk gondolatainkkal. E könyve értéke nemcsak a múlt, hanem a jövő is. Ez a munka — nemes társaival — a magyar múlt és jövődő közti hid, a társadalomtudósok számára pedig multhatatlan érték, mert megmutatja azt, hogy mi volt előttünk, miből formálódott az új arcú falu.

Ez a múlt legalább olyan erővel él nyelvünk fordulataiban is, mint családneveinkben. Az előbb idéztük már a „ki mint vet, úgy arat”-ot, de se szeri, se száma a hasonló nyelvi fordulatoknak. Ime: „keveredik az ocsú a tiszta búzával”, „sok lúd disznót győz”, „átesett a ló másik oldalára”, „lógós”, „pelyvás”, „rendet vág”, „szalmaláng”, „odaveti a kantárt”, „nyakló nélküli”, „megzaboláz”, a figyelmet „tereli”, „felkötö a gatyáját”, „málészájú”, „kolonc”, „vacok” s mások. Nem csodálnám, ha a fiatalabb városi olvasók már ezek közül néhányat nem is értenének.

Ne folytassuk a jövőbe átnyúló múlt emlékeinek tallózását. Maradjunk annál, hogy

megtaláltuk Nagy Gyula munkájának nemcsak a jelenre, de a jövőre érvényes értelmét is: fenntartja, megmutatja népünk egy kis szigetének műveltségét, e műveltség sokrétű gazdagságát, amely semmivel nem volt kisebb értékű, mint a városi ember műveltsége, sőt nemcsak egyirányú volt, hanem az élet sokfajta helyzetére, feladatára nevelt. Nincs mit takargatnunk öseinken, nem kell elnézők lennünk „műveletlenségük” miatt. A maguk életében, a maguk munkájához megvolt a maguk tudása, becsülete és semmivel sem volt kevesebb értékű, mint azoké, akik könyvekből, mások munkájából okoskodnak.

Nagy Gyula s néhány holt és élő társa, köztük népi íróink klasszikusai, jeles történészek azt a munkát végzik, amit a magyar muzsika lángelméi népdalaink összegyűjtésével kezdeményeztek. Lám, a „műveletlen” jobbágyutód dalait a világ hangversenytermei tapsolják, s becsülik. Abból is, amit Nagy Gyula társaival együtt művel, népünk öntudata, gerinces volta, múltjára való rátartisága, büszkesége nemesedik. Nem utolsó dolog ez, bár számokkal nem mérhető. A „paraszt” munkáinak becsületét, előttünk élt sok száz nemzedék emlékének tisztaságát szolgálják ezek a szókák. Ekként Nagy Gyulának ez a könyve a Vásárhelyi-pusztai tanyás népének „nemesi levele”, emlékének szépsége.

Nagy Gyula átérezte ennek a munkának nagy felelősségét. Olyan, részletekbe is behatoló, aggodalmas gonddal gyűjtött mindent össze, amit csak az tehet meg, aki ezt az életet megsztotta, maga is élte. Nagy Gyula egyúttal példája a magyar néptanítónak, mert nemcsak tanított, hanem tanult is, és látta, hogy több volt a tanulnivalója az „egyszerű írástudatlantól”, mint amennyit ő tudott adni. „A nemzet napszámosságai” elé tündöklő példát állított. El is érzékenykedtem, amikor ezt leírtam, mert szegény Édesapám is — nyugodjék békében —, ezt az utat járta.

Most pedig — úgy gondoltam — néhány idézettel kedvet keltek az olvasóban — magam mint e könyv egyik legelső olvasója —, hogy gonddal, szeretettel olvassa végig őseinek életét, tanuljon belőle, mégha kézzelfogható „hasznát” nem is veszi, de megnő ősei iránti szeretete.

Hallgassuk a Pusztai muzsikáját: „Szép volt, amikor a jószág egy csomóban legelt s 10—15 nehéz kolomp különböző hangon szólt. A lovon ritkán volt kolomp, legtöbbször csengőt tettek rá. Tolcsván készítettek jó kolompot. Pusztaközpont környékén sokan harangnak is hívták a kolompot. A legnagyobb a dohogó, amelyet marhára kötöttek, s bufogó hangot adott. Valamivel kisebb a delleng, ezt pedig marhára, lóra csatolták. Nagyon szép, bűgő hangon szólt, élvezet volt hallgatni a harmaton. A kisebb kolompot csellengnek hívták. Marhára övezték, hangja változatos volt. A legkisebb a birkaharang, amelyet birkára kötöttek.”

A legeltetés nem volt egyszerű dolog, tudni kellett, hogy milyen legelőt szeret az állat. Ime néhány tapasztalat: „A jó legelő esetén eresztették nekik. A gulyás kijelölte: „Na, most ekkorát eresztünk mára.” A napi megeresztett területet délelőtt is, délután is végiglegeltették. Még másnap is az eresztett területen legeltettek, mindaddig, amíg le nem legelték, ha csak a nagyját ették le és a száraz gaz ottmaradt, eső után leöregedett. A fiatal fű pedig a száraz közé nőtt. A marha a száraz gázt nem szereti és ezért a közé nőtt fiatal fűvet sem ette meg... Ha az elsőfűből eresztett a gulyás, akkor a pásztorok a jószág előtt mentek, nem néztek szembe a jószággal, a szárnyakra sem vigyáztak, mert jó volt a legelő, a marhák nem igyekeztek kitörni a gulyából. Persze mindez csak jó időben volt így. Ha esett az eső, a marhák felálltak, meggörcsültek s fejüket lehajtották. A hideg víz így gyorsabban lefolyt róluk. Amikor megunták az állást, lefeküdtek a lucskos földre. Ilyenkor hamar el is indultak. Szűrben őrizték a jószágot egész éjszaka, éjfélkor váltották egymást. Eső után nem legelt, hanem örökösen ment a marha, sok baj volt velük... Még a kolomp sem úgy szólt a nyakán. A pásztor a harang szaváról is megtudta, hogy a jószág legel-e vagy csak megy; másként szólt, ha lépett s másként, hogyha ment... Rossz időben — különösen tavasszal — a csikókkal több baj volt mint a marhákkal, mert ilyenkor kitörtek és világgá szaladtak. A gulyás a ló háttára kényszerült, s ló szőrére ugrott, úgy kerítette őket...”

Nagyon szép lapokat olvashatunk arról, hogy az elsősorban földműves orosháziak — akik Tolna megyéből származtak ide — és a nagy határu vásárhelyiek — akik itt vészelték át a török időköt — között milyen jellegbeli különbségek alakultak ki.” A tágas határ, a külterjes állattartás egy patriarchálisan gondolkodó, vendégszerető, lassúbb ritmusban dolgozó embert alakított ki. A vásárhelyi ember kényelmesebb, nyugodtabb, lassúbb kézjárású, mint az orosházi. Nem háborgatta őket túlságosan a gazdagodás vágya. Ezzel szemben, ha az orosházi ember meg akart élni a szűk határai között, belterjesebben, intenzívebben kellett gazdálkodnia. A földéhség is sokkal jobban sarkallta az orosháziakat, mint a szomszédaikat. A mostohább körülmények kialakítottak egy célratörő, fáradhatatlanul dolgozó embertípust, amely átitatódott kereskedelmi hajlammal... Nehezen melegedő ez a faj, nem érzelegnek itt az emberek, hanem keményen dolgoznak. „Ez a kettősség kísért mindenütt a vásárhelyi tanyavilágban. A mindennapi műveltség ettől függetlenül mindenütt egyforma. Nézzünk erre is egy-két példát. Olyan egyszerűnek látszik egy kemence megépítése, pedig mennyi tapasztalat kell hozzá! „Nagyon kevés ember tudott igazán jó kemencét rakni. A jó kemence-rakónak híre volt s még halála után is emlegették... A kemencét régebben agyagból verték, később cserépből rakták... Nem friss hányásból, hanem öreg agyagból készült, amelyet a fagy megszívott. Ősszel hányták ki. Az alját körülrakták vályoggal fenékmagasságig. Telehordták földdel, s megdöngölték. De az alapot készíthették teljes egészében is nagyméretű agyagos vályogból. Legtöbbször a kemence régi aljára került az új kemence. Az alját ugyanis nem szükséges megújítani. Az agyagot megválogatták, s kimunkálták, mint a tésztát. Az agyagkemence fenekét kiverhette a tulajdonos is. A kemény agyagot a fenékhez csapta, s fenyőkalapáccsal simára kiverte. Tovább csak akkor folytatta, ha értett hozzá. Sűrű lécvázat készítettek s ahhoz rakták a kemence vastag falát. A vert falú kemence egyenes oldala összefele haladt s csonkakúp alakja volt. A tetejére kampós szárú kocsráfót tettek sűrűn keresztbe s arra verték ki a tetejét. Elsőbb gyöngye szalmatűzzel, majd fokozatosan heves tűzzel jól kiégették.” De az effajta kemencében a sütéshez is sok tapasztalat kellett. Ime egy részlet a pogácsasütés leírásából: „Szokás volt a kemencét tollal megnézni, hogy elég heves-e. Napraforgó vagy cirokszára egy libatollat dugtak s azt a kemencébe dugták. Akkor sült szépen a pogácsa, ha a kemence nem csapta barnára a tollat, hanem csak fehérre bodorította.”

Nézzünk most egy példát az ünnepek érendjéből: „Húshagyó kedden a katolikus családok feltétlenül tyúkot vágtak. A fekete tyúk vérét fölvetették, megszáritották és, az első kisjóságot arról itatták, hogy egészséges legyen...” Ekként szövődik össze az életnek majdnem minden mozzanatában az okszerűség és a hitvilág. Ezek az élettől megpróbált emberek szeretnek vigadni s különösen becsülik, aki szépen tud mulatni: „A jó mulatós ember szépen, lassan, finoman iszik. Mindig csak egy keveset, hogy jó hangulata legyen, de részeg ne. A jó mulatós embernek jóképűnek is kell lenni. Igazán szépen csak a fiatalabb ember tud mulatni. Az idős ember öregesen mulat, de az is szép” — vallotta Nagy Gyula egyik adatszolgáltatója. Sokat olvashatunk a könyvben arról, hogy milyen erőfeszítéseket tettek az olvasókörök, hogy a korszerű tudományos irodalmat, szépirodalmat eljuttassák a „fogyó legelőkre”.

Vég nélkül folytathatók az idézeteket az olvasó — s magunk — tanulására és gyönyörűségére. Am legyen izelítőnek ennyi is elég, az olvasó majd kipótolja. Most néhány szót a kötetről. Nagy Gyula lelkiismeretességére igen jellemző, hogy ha olyan tárgyhoz ér, amelynek nála jobb tudója van, átadja a szót annak. Így kérte fel a Pusztai természetrajza megírására Szabó Istvánt, dr. Péczely Györgyöt, dr. Kiss Istvánt és dr. Sterbetz Istvánt, a pusztai közigazgatás rajzát dr. Szabó Ferencnek köszönjük, a nyelvtudományi feldolgozás dr. Hajdú Mihály munkája, a néphit megírására pedig dr. Bálint Sándor professzor vállalkozott. A betyárhistóriákat Nagy Anikó dolgozta fel, a Pusztai irodalmi megjelenését dr. Grezsa Ferenc és dr. Sipka Sándor kutatta. Elek László a Pusztai népdalköltőjét: Rózsa Imrét mutatta be, Nagy Zoltán pedig a parasztember szépérzékét vizsgálta. A családi ünnepeket

Beck Zoltán elemezte, végül a tanyak pusztulását Szentí Tibor vázolta fel. A munkatársak munkája szervesen illeszkedik Nagy Gyula kiváló művébe.

Most, mikor a régi szokáshoz híven még egyszer köszöntöm az Olvasót, őszinte köszönetet mondok a szerzőknek, hogy a Pusztá életének ilyen nagyszerű monumentumát adták a magyar nép kezébe. Felséges ajándék! „Ez jó mulatság, férfimunka volt!”

1973. március 14-én

LÁSZLÓ GYULA